

Alelnöki program

Az alábbi program először áttekinti a bölcsészet- és társadalomtudományok helyét az Akadémián, illetve e tudományterületek egyes sajátos hazai problémáit. Ezt követően bemutatja az e területért felelős Alelnök fő feladatait, illetve az érintett tudományterületen szükséges fő teendőket a következő időszakban.

1. Bölcsészet- és társadalomtudományok az MTA-n

A Magyar Tudományos Akadémián története során annak osztálystruktúrája is változott, fejlődött. Az MTA-n a kezdetektől (1831-től) 1870-ig hat osztály működött: nyelvtudományi, filozófiai, törvénytudományi, történettudományi, matematikai és természettudományi osztály. Az Akadémia történetének első, csaknem négy évtizedében tehát önálló törvénytudományi osztály működött, amely hűen tükrözte a jogtudomány jelentőségét a megalakult magyar Akadémián. Az Akadémia bölcsészet- és társadalomtudományokat művelő egyes tagjai tudományos tevékenységükön túl fontos közéleti szerepet, akár miniszteri tisztséget is betöltöttek az elmúlt két évszázadban.

1870. május 28-án módosult az MTA osztálystruktúrája. Az Osztályok száma felére, azaz háromra csökkent. Megszűnt a Törvénytudományi Osztály és betagozódott a II. sorszámot viselő Bölcsészeti, Társadalmi és Történeti Osztályba (Kónya 1994, 136). A jogászok, a közgazdászok és a statisztikusok ebben a struktúrában a II. (bölcseleti, társadalom- és történettudományi) osztályba tartoztak a filozófusokkal és a történészekkel együtt.

1891. február 23. és 1946. december 18. között az állam- és jogtudományok, a közgazdaságtudomány és a statisztika a Bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok Osztályán (II. sorszám) belül működő Bölcséleti és társadalmi alosztályon (I. sorszám) belül kerültek elhelyezésre. A másik alosztály történettudományi alosztály néven működött.

Az 1965. májusi közgyűlés által elfogadott határozat alapján az MTA Elnöksége 8/1965. sz. határozatával létrehozta IX. osztályként a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályát. Az újonnan létrejött IX. Osztály tagjai a II. Osztályból (Társadalmi-történeti Tudományok Osztálya) váltak ki. A kiválás eredményeképpen a II. Osztály elnevezése Filozófiai és Történettudományok Osztálya névre változott. A 8/1965. sz. elnökségi határozat a IX. osztályhoz tartozó tudományágakat eredetileg a következőképpen sorolta fel: közgazdaságtudomány; ágazati gazdaságtudományok; állam- és jogtudomány; szociológia; demográfia; statisztika. E tudományágak köre azóta továbbiakkal, közöttük a politikatudománnyal, a multidiszciplináris hadtudománnyal, a nemzetközi tanulmányokkal és a jövőkutatással bővült. Mindez kivételesen összetett, a többi akadémiai osztályénál heterogénebb tudományterületi portfóliót eredményezett.

A bölcsészet- és társadalomtudományi osztályok által átfogott tudományterületek tehát jelentősen kibővültek. Olyan tudományágakkal is, amelyek az osztályok elnevezésében nem is jelennek meg. Ezek az osztályok tehát igen heterogén összetételűek. E tudományok egy része nemzeti tudomány, amelyeknek gondozása és kutatása nemzeti feladat. A társadalmi jelenségek vizsgálatával foglalkozó tudományterületek fontos

feladata a problémák feltárása, az azok megoldására vonatkozó javaslatok kidolgozása.

2. *A humán tudományterület egyes időszerű akadémiai problémái*

Az MTA-n belüli alapvető problémát képez a humán tudományok és azokat művelő tudósok arányának csökkenése. Ennek történelmi okai is vannak. Pl. a társadalomtudományok reprezentációja az MTA tagságán belül 1945 után, de különösen 1949-ben drámai mértékben csökkent. Míg például 1943-ban huszonöt jogtudós volt az MTA (hazai) tagja, 1950-ben – elsősorban a tanácskozási jogú taggá való visszaminősítések következtében – a jogász akadémikusok száma – öt „régí” és két „új” tag révén – hét főre csökkent. Ez a létszám évtizedekkel később, sőt még a rendszerváltozás idején sem érte el a tíz főt, de jelenleg is csak tizenegy jogász tagja van az MTA-nak. Ez az aránycsökkenés a társadalom- és a bölcsészettudományok egésze tekintetében is fennáll. A jelenlegi osztálystruktúra, illetve a jellemző hazai társadalomtudományi karrierutak, azok életkori jellemzői miatt e folyamat nagyon nehezen megállíthatónak tűnik.

Előbbinél átfogóbb probléma a következő. A humán tudományok szükségképpen kritikai módon elemzik a társadalmi-gazdasági valóságot, annak jogi szabályozását, vagy akár a nemzeti emlékezet témaköreit. E kritikai megközelítés nem mindig arat sikert az érintett szereplők körében. Ez bizonyos mértékig akár érthető is lehet. Ám a társadalmi folyamatok szereplői számára a tudomány a maga eszközeivel csak a valóság mély feltárásának a bázisán nyújthat érdemi segítséget. Természetesen a tudomány művelőinek is felelős módon szükséges vizsgálniuk a közérdekű társadalmi-gazdasági kérdésköröket. Különösen nagy probléma, ha a politikai hatalom érzékeny a felelős, elfogulatlan tudomány kritikájával szemben. Valamiféle aulikus tudomány igénye a 21. század demokratikus jogállamában különösképpen anakronizmus lenne. (S természetesen lehetnek kétségek: aulikus, „udvari” megközelítés tekinthető-e egyáltalán tudománynak?) A tudomány szabadsága ma is alapvető feltétele az eredményes társadalomtudományi kutatásoknak. A társadalomtudományok természetszerű felelőssége az átfogó nemzetközi, vagy akár a regionális kérdések kutatásán túl hazájuk, vagy az azt is magában foglaló integráció releváns társadalmi-gazdasági-jogi problémáinak kritikus elemzése, a problémakörök szakpolitikai összefüggéseinek alapos vizsgálata és feltárása. A tudomány jelentős szakpolitikai tanácsadási potenciállal rendelkezik, amelynek kihasználása az érintett nemzet javára válik.

Végül nem kerülhető meg a dezinformáció problémaköre. A legújabb kommunikációs csatornák, a social media lehetőséget nyújthatnak ellenőrizetlen, tudománytalan, esetleg kifejezetten félrevezető szándékú információk továbbítására. Az eddigi világrend megkérdőjelezésével egyidejűleg nemzetközi szinten is felerősödött egyes autokratikus hatalmi centrumok dezinformációs tevékenysége. A politikai versengés viszonyai között felerősödött az érzelmekre, a médiamanipulációkra alapozott „*tényeken túli*” (másként: „igazságon túli”) politikai befolyásolás igénye. (Felmerült, hogy immár maga a korszak is a „tényeken túli társadalom” [post factual society] fogalmával írható le.) Az egyoldalú és valótlan információkon, a választók demagóg és manipulatív befolyásolásán, a racionalitás elvetésén nyugvó populizmus térhódítása nagy kihívás a demokrácia, egyúttal az európai nemzeteket egyesítő európai integráció számára is. A populizmusnak súlyos ára van. A tudomány (azon belül a társadalomtudomány) felelőssége, hogy a társadalom számára az

alapvető jelentőségű társadalmi és gazdasági kérdések tekintetében pontos és kiegyensúlyozott információkat, racionális magyarázatot nyújtson.

A posztmodern krízisjelenségektől sújtott 21. században változatlanul alapvető követelmény a tudomány, közöttük a humán tudományok művelőivel szemben eredményeik közvetítése a szakmai közönség és a társadalom irányában, az igazságosság és a humánus becsületét is szolgáló módon.

Az MTA kutatóhálózatának 2019-ben történt elcsatolása különösen érzékenyen érintette a bölcsészeti és társadalomtudományokat, hiszen ezeknek az intézkedéseknek három nagy bölcsészeti és társadalomtudományi kutatóközpont és egy önálló kutatóintézet esett áldozatul.

3. Az MTA társadalomtudományi alelnökének feladatai

Az MTA alelnökeinek feladata mindenekelőtt az elnök munkájának segítése; az Akadémiai törvény 14. § (6) bek. értelmében az alelnökök „az elnök által meghatározott munkamegosztás szerint látják el feladataikat”.

Az elnök munkájának segítésén túlmenően a három nagy tudományterületet képviselő alelnökökre hárul a hozzájuk tartozó tudományterületek sajátos szempontjainak és érdekeinek az MTA legfelsőbb vezetésében való megjelenítése. Ugyanakkor a három nagy tudományterület lényegesen különbözik egymástól. Nemcsak a kutatások tárgyát, hanem a kutatások módszertanát, publikációs jellemzőiket stb. illetően is. Az MTA társadalomtudományi alelnökének egyik feladata, hogy ezekre a sajátosságokra, valamint a bölcsészeti és társadalomtudományi területek közötti eltérésekre felhívja mind az Akadémia vezetőinek, mind pedig a tudományos közvéleménynek a figyelmét.

Alapvető követelmény, hogy az MTA felépítésében, s a különféle testületi szerveiben érvényesüljön a három nagy tudományterület megfelelő képviselete. Egyébként valójában alig van különbség a három nagy tudományterülethez tartozó köztestületi tagok számát illetően. A legtöbb köztestületi tag a humán tudományokat tömörítő osztályokhoz tartozik.

Az Akadémiai Törvény értelmében az alelnökök az Elnökség és a Vezetői Kollégium tagjaiként részt vesznek az MTA-t érintő legfontosabb döntések meghozatalában. Társadalomtudományi alelnökké történő megválasztásom esetén arra kívánok törekedni, hogy e testületi szervekben történő közreműködésemmel segítsem a magyar tudomány előrehaladását, az MTA hazai és nemzetközi hírnevének növelését, az MTA és vezetői függetlenségének a megőrzését, valamint a tudományos kutatások szabadságának a megőrzését.

Az MTA függetlenségéhez megfelelő anyagi háttér szükséges. 1945 után óriási anyagi veszteségek érték az Akadémiát. Az MTA-t ért vagyonvesztésekért történő kárpótlás módja lehetne például kormányzati támogatással alapítvány létrehozása. Ugyanakkor nagy figyelmet igényel a mecenatúra intézményesítése, döntően az üzleti élet vezető szereplői számára.

4. Az MTA előtt álló, a humán tudományokat is érintő fő feladatok

A humán tudományterület tekintetében kardinális témakör a HUN-REN hálózatából kidasztott egykori akadémiai kutatóközpontok helyzete. Azok ELTE általi befogadása nagyra értékelendő. Ám e kutatóhelyek zavartalan működési feltételei továbbra sem minden területen állnak rendelkezésre. A finanszírozás sem teljesen megnyugtató. Pl. a KRTK közgazdaságtudományi Intézetében működő Adatbank helyzete ellehetetlenüléssel fenyeget. Az ingatlanhasználat rendezetlen ügyei mellett az ELTE szervezetébe történő integráció sem tekinthető teljesen befejezettnek. Ezért az Akadémiának a tudományterület iránti felelőssége alapján megkülönböztetett figyelmet kell szentelnie e kutatóközpontok folyamatos működőképessége nyomon követésére, a felmerülő problémák azonosítására és a megoldás előmozdítására.

Az Akadémia alapvető törekvése kell, hogy legyen a tudományos minőség képviselője és megkövetelője. El kell érni, hogy a tudánypolitika valamennyi fórumán, s a kutatásfinanszírozás valamennyi rendszerében az MTA képviselői is intézményesen jelen legyenek.

Kivételes fontosságú az Akadémia és az egyetemek közötti kapcsolat erősítése. A felsőoktatási akkreditációban és a doktori képzésben nem nélkülözhető az Akadémia intézményes részvétele.

Az Akadémia fontos funkciója a nemzet tanácsadója szerep betöltése. Annak ellátása szakpolitikai kérdésekben az akadémiai tudásbázis aktív felhasználását, s transzparens tudományos viták lefolytatását feltételezi. Nagy eredmény a nemzeti programok életre hívása. Azok között a jövőben is helyet kell kapnia a humán tudományok kutatásainak is.

A humán tudományok szerepét erősíthetné, s egyben azok jobb megismerését is előmozdítaná inter- és multidiszciplináris vitafórumok megteremtése, ahol korunk alapvető hazai és nemzetközi problémáiról nyílhatna mód a szűkebb tudományos diszciplinák eredményeire is támaszkodva, ám azokon túl is lépve széleskörű diszkusszióra.

Folyamatos figyelmet igényel a kutatás szabadsága feltételeinek fenntartása az e tekintetben különösen érzékeny helyzetben lévő tudományterületeken. A társadalmi-gazdasági folyamatok kendőzetlen, kritikai feltárása, éppen így a nemzeti emlékezet, a nemzeti identitás tekintetében meghatározó jelentőségű területek tudományos megalapozása a humán tudományok elvitathatatlan kötelessége. Éppen ezért e területeken is zéró tolerancia szükséges a tudományos szabadság bármilyen mértékű korlátozásával, annak kísérletével szemben.

A humán tudományterületeken kivételes fontos a könyv- és folyóiratkiadás támogatása. Nagy probléma, hogy az e célokra rendelkezésre álló MTA keretek szűkösek. Azok megemlése alapvető tudományos érdek lenne. Egyre inkább kivételes nagy problémák alakulhatnak ki a folyóiratkiadás területén. Utóbbiakat súlyosbíthatja, hogy az intézetek elszakítása előtt az akadémiai támogatási keretek egy része a kutatóközpontokhoz került decentralizálásra, amely forrásokat azok kiválásuk során magukkal vitték, majd e források beleolvadtak azok általános finanszírozásába.

A humán tudományok elleni megalapozatlan támadások határozott visszautasításával egyidejűleg további, e tudományterületek sajátosságaihoz igazodó módon, erősítést igényel az akadémiai minőségbiztosítás rendszere, a különböző pályázatokban, köztük a doktori eljárásokban is.

A humán tudományterületek a hazai és a nemzetközi tudományos közösség elidegeníthetetlen, alapvető alkotórészét képezik. A humán tudományok akadémiai súlyának tartós csökkenése okai áttekintést igényelnek. E nélkülözhetetlen vizsgálódás eredményei alapján lehet a szükséges (pl. szervezeti, eljárási) intézkedésekre vonatkozó megalapozott javaslatokat kidolgozni.

Továbbra is megkülönböztetett figyelmet érdemel a nők tudományos pályájának a segítése és támogatása. Változatlanul előmozdítandó, hogy a női és férfi akadémikusok száma közötti arányok hasonlóak legyenek a férfi és a női DSc/MTA doktora fokozattal rendelkezők közötti arányokhoz.

A humán tudományok területén is kivételes jelentőségű a fiatalok segítése, a tehetséggondozás. E téren is aktív együttműködés szükséges a Fiatal Kutatók Akadémiájával. A tehetséggondozás rendszerszintű fejlesztése érdekében is együttműködés lenne szükséges a kormányzati tudománypolitikával.

Budapest, 2026. február 17.

Halmai Péter s. k.